

Beheer van rietlanden in De

Ymte Loff, Bart van Tooren & Harm Piek

Belangrijke motieven voor het behoud van een groot areaal rietland in een laagveengebied zijn de voor rietland karakteristieke flora en fauna en het behoud van een voor Nederland karakteristiek landschap. Voor de instandhouding van rietland is meestal een actief beheer nodig. De exacte doelstelling bepaalt welke vorm van beheer gewenst is.

In het ruim 5600 ha grote natuurterrein De Wieden (fig. 1), beheerd door de Vereniging Natuurmonumenten, is ruim 1200 ha rietland aanwezig. Dat lijkt veel maar is weinig in vergelijking met de hoeveelheid rietland die er tot in de jaren vijftig aanwezig was. Toen behoorde een zeer groot deel van het huidige oppervlakte moerasbos (2000 ha) nog tot diverse verlandingsstadia, waarbij in veel gevallen Riet een grote rol speelde.

Zonder een intensief maaibeheer zullen de meeste rietlandgemeenschappen door successie overgaan in bos. Vanouds wordt rietland gesneden door rietsnijders. De afname van de hoeveelheid rietland wordt dan ook vooral verklaard door de afname van de belangstelling om Riet te snijden in de jaren vijftig tot zeventig. Thans is er weer wel veel belangstelling om riet te snijden. Geheel verdwenen is echter het snijden van het zgn. "bladriet": riet wat met blad en al gebruikt werd als afdek materiaal in de landbouw.

Jaarlijks maaien van rietland voorkomt verbossing, echter niet de veroudering van rietland. De opbrengst van het rietland neemt vooral door verdroging en verzuring sterk af. Afhankelijk van de omstandigheden is rietland na ca 30 tot 50 jaar voor de riettelers niet meer interessant, en wordt dan niet meer gebruikt. Dat zou (tijdelijk) niet zo'n probleem zijn als er door verlanding voldoende nieuw rietland ontstond. Mede door een verslechterde waterkwaliteit, en vooral ook de afname van voor verlanding geschikt

(beschut gelegen) open water, treedt die verlanding echter veel minder op dan vroeger. Het gevolg is dat een steeds groter deel van het rietland in De Wieden zich in oude en verouderende stadia bevindt. Een beeld dat geldt voor de meeste laagveenmoerassen in Nederland. Deze ontwikkeling van het rietbiotoop in De Wieden is zorgwekkend, omdat daarmee bijzondere levensgemeenschappen (zie kader, p. 66) en een karakteristiek landschap dreigen te verdwijnen, incl. de bijbehorende werkgelegenheid.

Beheervormen

De hoeveelheid bos is dus sterk toegenomen, ten koste van vegetaties als rietland, dotterbloemhooiland (Piek et al., 1996) en trilveen. Momenteel zijn er in De Wieden ongeveer gelijke delen open water, lage vegetaties en bos. Het streven van

Natuurmonumenten is om dat ook zo te houden, en liefst nog enigszins in de richting van meer jonge verlandingsvegetaties bij te buigen. Toegespitst op het rietland is de doelstelling het behoud van "volgende" rietland, incl. alle variatie die binnen rietland aanwezig kan zijn. Om deze doelstelling te realiseren kunnen verschillende beheermethoden toegepast worden:

1. Het verminderen van het areaal bos ten gunste van lagere vegetaties:
 - Terugzetten van bos naar open water door het graven van trekgraten
 - Verwijderen van bos en vervolgens in maaibeheer nemen
2. Om de veroudering van rietland tegen te gaan zijn eveneens twee mogelijkheden:
 - aanpassingen in de waterhuishouding
 - het afschrapen van de bovenlaag van het rietland

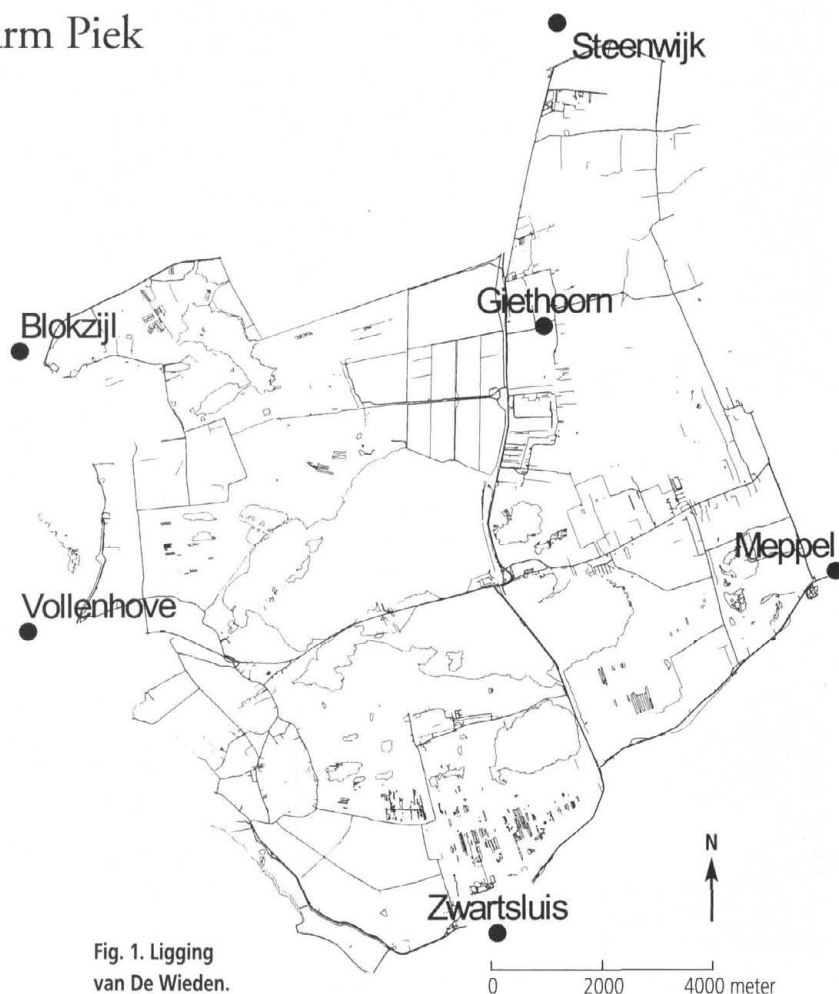

Fig. 1. Ligging van De Wieden.

Wieden

3. Behoud en herstel van overjarig rietland:

- rietland eens in de 2 à 3 jaar maaien

4. Vorming van nieuw rietland vanuit grasland:

- ander beheer
- natuurontwikkeling

HET GRAVEN VAN TREKGATEN

Het maken van nieuwe trekgraten (elders vaak petgraten genoemd), vooral door het vergraven van geheel met bos dichtgegroeide trekgraten, wordt sinds ca 15 jaar regelmatig toegepast in De Wieden (fig. 2).

Het vormt op langere termijn de enige methode om alle stadia in de verlandingsuccessie van open water tot moerasbos te behouden. Om die reden is het graven van trekgraten van groot botanisch en faunistisch belang. De diverse verlandingsstadia behoren tot de meest waardevolle onderdelen van De Wieden. Riet speelt in veel van deze stadia een belangrijke rol. Het graven van trekgraten is echter zeer kostbaar, globaal f 15.000 à f 25.000 per ha. Helaas dient ook voor de afvoer van het vrijkomende materiaal nog een vergelijkbaar bedrag per ha te worden uitgetrokken.

Verlanding in De Wieden

(foto: Y. Loff).

De snelheid van verlanding in de trekgraten wisselt sterk, o.a. afhankelijk van de diepte van de trekgraten, de hoeveelheid achtergebleven bagger en de waterkwaliteit. Een waterdiepte van (plaatselijk) minder dan 50-70 cm bevordert het op gang komen van de rietgroei. Bij het achterblijven van veel bagger komt de rietgroei trager op gang. In de oudste trekgraten is thans een gevarieerde vegeta-

tie aanwezig (tabel 1), maar van echte verlanding is nog geen sprake. Een zeer hoge bedekking aan Krabbescheer (*Stratiotes aloides*) is hier slechts aanwezig in die trekgraten die direct in verbinding staan met locaties met veel Krabbescheer.

Het kan echter ook veel sneller gaan. Zo zijn in de winter 1996/1997 op diverse plaatsen in De Wieden trekgraten gegraven, deels met OBN-subsidie. Een deel van deze trekgraten bleek na 7 maanden (!) reeds volgegroeid te zijn met dichte massa's kranswieren, waarbij in totaal 3 soorten aanwezig waren (*Chara hispida*, *C. vulgaris*

Tabel 1. Successie van de waterplanten in de 17 in 1982 gegraven trekgraten in de "landen bij het Singel", een deel in de zuidwesthoek van De Wieden. De opnamen zijn aangepaste Tansley-opnamen van het gehele trekgrat.

Betekenis van de twee cijfers:

1e cijfer: aantal opnamen met de betreffende soort

1 = in 0-20 % van de opnamen

2 = 20-40 %

3 = 40-60 %

4 = 60-80 %

5 = 80-100 %

2e cijfer: gemiddelde mate van voorkomen in de opnamen met de soort. Omrekening van

Tansley-schaal:

rare = 1

schaars = 2

occasional = 3

plaatselijk frequent = 4

frequent = 5

plaatselijk abundant = 6

abundant = 7

co-dominant = 8

dominant = 9

Vervolgens deze cijfers gemiddeld en als volgt weergegeven in tabel:

1 = tot 1.5

2 = 1.5-2.5

3 = 2.5-3.5

4 = 3.5-4.5

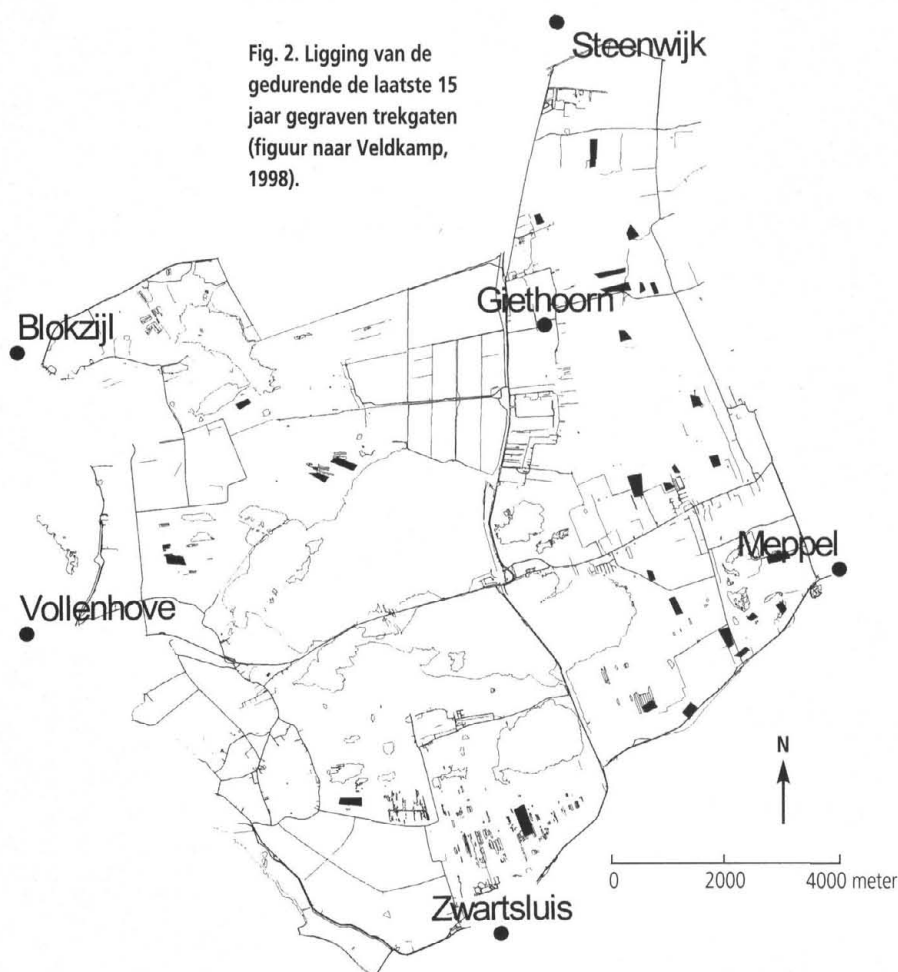
5 = 4.5-5.5

6 = 5.5-6.5

7 = 6.5-7.5

jaar van opname	1986	1989	1991	1995	
Aantal opnamen	12	15	15	17	
Veenwortel	3-3	1-3	2-3	1-3	<i>Polygonum amphibium</i>
Kransvederkruid	2-3	2-4	3-3	1-3	<i>Myriophyllum verticillatum</i>
Grote waterweegbree	3-2	4-2	3-2	3-2	<i>Alisma plantago-aquatica</i>
Smalle lisdodde	4-2	5-4	5-4	4-4	<i>Typha angustifolia</i>
Mattenbies	3-1	3-3	3-3	2-4	<i>Scirpus lacustris</i>
Brede lisdodde	3-3	3-3	3-3	3-3	<i>Typha latifolia</i>
Kleine egelskop	5-3	5-4	5-4	5-4	<i>Sparganium emersum</i>
Gele plomp	5-4	5-4	5-5	5-5	<i>Nuphar lutea</i>
Grote egelskop	5-2	5-2	5-3	4-3	<i>Sparganium erectum</i>
Drijvend fonteinkruid	4-3	5-3	5-4	4-3	<i>Potamogeton natans</i>
Pijlkruid	3-2	4-2	3-3	3-3	<i>Sagittaria sagittifolia</i>
Waterlelie	5-3	5-3	5-4	5-4	<i>Nymphaea alba</i>
Krabbescheer	5-3	5-4	5-5	5-5	<i>Stratiotes aloides</i>
Stomp fonteinkruid	1-2	-	2-2	2-3	<i>Potamogeton obtusifolius</i>
Glanzig fonteinkruid	1-3	1-2	2-3	1-4	<i>Potamogeton lucens</i>
Puntig fonteinkruid	-	2-4	1-4	2-4	<i>Potamogeton mucronatus</i>
Brede waterpest	-	2-3	2-6	1-7	<i>Elodea canadensis</i>
Waterviolier	-	3-2	2-4	2-3	<i>Hottonia palustris</i>
Gewoon blaasjeskruid	1-2	2-1	4-3	4-3	<i>Utricularia vulgaris</i>
Kikkerbeet	2-2	3-1	5-3	4-3	<i>Hydrocharis morsus-ranae</i>
Smalle waterpest	-	-	-	2-4	<i>Elodea nuttallii</i>

Fig. 2. Ligging van de gedurende de laatste 15 jaar gegraven trekgraten (figuur naar Veldkamp, 1998).

en *C. globularis*). Het kan echter nog sneller, hetgeen het volgende voorbeeld illustreert. In de graslandgebieden aan de oostzijde van De Wieden is vanouds een weidevogeldoelstelling van kracht. In dit graslandgebied waren enkele kleine bosjes aanwezig, die in toenemende mate een uitvalsbasis vormden voor kraaiachtigen, roofvogels en vossen, met een afnemend broedsucces voor de weidevogels als resultaat. Om dit broedsucces te verhogen zijn enkele bosjes verwijderd en is ter plaatse open water gecreëerd. De waterkwaliteit is zeer goed en in de omringende sloten was ook altijd al een soortenrijke vegetatie aanwezig. Toch is het spectaculair dat al het eerste jaar in deze trekgraten grote krabbescheervelden aanwezig waren! In dit geval stond het gegraven open water in directe verbinding met sloten met veel Krabbescheer. Dit illustreert het belang van een goede aanvoer van diasporen! In enkele ook door Natuurmonumenten gegraven trekgraten in Ankeveen (Vechtplassen) is het ontbreken van een verbinding met de omringende sloten vermoedelijk een belangrijke oorzaak voor het

ontbreken van een groot aantal op zich wel te verwachten plantensoorten.

Na het graven van nieuwe trekgraten is het optreden van Riet pas na ca 30 jaar te verwachten. Heeft eenmaal het eerste Riet zich gevestigd, dan gaan de ontwikkelingen vermoedelijk zeer snel.

De stadia met Krabbescheer zijn al van groot belang voor bijv. de Groene glazenmaker (*Aeshna viridis*), terwijl de iets oudere stadia voor veel vogelsoorten van belang kunnen zijn (Graveland, dit nummer).

Bij het graven van nieuw open water behoort één belangrijke kanttekening geplaatst te worden. De successie start zowel in De Wieden als in De Vechtplassen veelal via het massaal optreden van kranswieren. Deze kranswieren verdwijnen na enkele jaren om vervolgens geleidelijk plaats te maken voor o.a. Krabbescheer. Krabbescheer wordt thans gezien als de belangrijkste voorbode van een botanisch en faunistisch waardevolle verlanding, incl. trilveen. We dienen echter te bedenken dat deze successie vroeger zo verliep, maar dat niemand kan zeggen of

de successie onder de thans geldende milieucondities nog steeds zo zal verlopen. Pas over 30 jaar zal daar meer zekerheid over bestaan! We vermoeden overigens dat na vestiging van Krabbescheer ook een snelle successie naar bos op kan treden, namelijk in die gevallen waar zich in de Krabbescheervelden veel drijftillen zullen ontwikkelen.

Gelukkig zijn juist ook de tussenstadia in de successie van groot belang, waarbij met name aan de betekenis voor bijv. insecten (libellen!) en vogels gedacht kan worden.

KAPPEN VAN BOS

Het kappen van bos en het omzetten naar lage maaibare vegetaties wordt in de praktijk nauwelijks toegepast, vooral omdat het maar zelden een redelijk botanisch doel dient. Alleen op plaatsen waar kappen gevolgd wordt door maaibeheer kan dit leiden tot uitbreiding van bijv. trilveenvegetaties. Daarbij is de methode zeer kostbaar door de noodzaak om de stronken (en wortels) te verwijderen om het opnieuw uitlopen te voorkomen.

AANPASSINGEN IN DE WATERHUISHOUDING

In veel jaarlijks gemaaide rietlanden speelt verzuring een belangrijke rol. Verzuring van het rietland gaat niet alleen gepaard met lagere opbrengsten voor de rietsnijder, maar ook met een toename van bijv. veenmossen. Er ontstaat dan uiteindelijk een soortenarm veenmosrietland, en soms ook veenheide. Vaker nog werd in het verleden het beheer gestaakt, en ontstaat moerasbos (vaak berkenbos).

Het bestrijden van deze verzuring kan in praktijk op twee manieren worden toegepast: door het aanpassen van de waterhuishouding en door het afschrappen van de verzuurde toplaag (zie onder). Het aanpassen van de waterhuishouding kan op twee manieren worden uitgevoerd, met verschillende gevolgen:

- herstel van het oorspronkelijke slotenpatroon en het op perceelsniveau graven van greppels voor de afvoer van overtollig regenwater en voor de toevoer van relatief kalkrijk boezemwater. Als de kragge nog goed doorlatend is, geeft dit redelijk goede resultaten tot op enkele meters van de greppels. Bij een vaste kragge is het resultaat gering. De kosten van de methode zijn laag, maar de greppels dienen wel elke drie jaar te worden geschoond.

Sinds ca 15 jaar worden
regelmatig nieuwe trekgraten
gegraven in De Wieden
(foto: Y. Loff).

- integrale bemaling van het rietland met molens of met een pomp gedurende (een deel van) het groeiseizoen, al dan niet in combinatie met het bovengenoemde begreppelen. Deze methode kan zeker tot een verhoging van de productie van het Riet leiden. Natuurmonumenten is geen voorstander van deze methode, daar het in praktijk leidt tot een afname van de botanische waarde. De oorzaak hiervan is dat er vaak een overmaat aan relatief voedselrijk water op het rietland komt, en er totaal geen sprake meer is van een voor herstel van de botanische waarde gewenste subtiële balans tussen regenwater en oppervlaktewater. Voor de rietgroei is het uiteraard een prima methode.

Terzijde wordt hier nog opgemerkt dat integrale aanpassingen in de waterhuishouding van De Wieden weliswaar gewenst maar vooralsnog niet realistisch zijn. Het voert te ver om hier dieper in te gaan op dit uiteraard wel zeer belangrijke onderwerp.

AFSCHRAPEN VAN RIETLAND

Het afschrappen van rietland is zeker in het belang van de rietsnijder maar kan ook voor het natuurbeheer gunstig zijn. De successie (verzuring) kan op deze wijze ca 10 à 20 jaar teruggezet worden. De rietsnijder heeft gedurende de eerste twee jaar na het afschrappen een lagere opbrengst, maar daarna zijn er hogere opbrengsten. Doordat de rietwortel veelal in de bodem achterblijft, treedt herstel zeer snel op.

Een groot probleem bij deze maatregel is de verwijdering van het plagsel. De afvoer is zeer kostbaar, en ter plaatse opslaan van het plagsel leidt behalve tot ongewenst ruimtebeslag met veel verruiging tot landschappelijk ontsierende ophogingen. In 1997 is een studie uitgevoerd naar de meest geschikte locaties om het afplaggen toe te passen (Veldkamp,

1998). Het gaat dan om locaties waar zowel een goed herstel van botanisch waardevolle vegetaties verwacht mag worden, als waar de uitvoering en met name de afvoer niet al te kostbaar is. Vanaf 1999 hoopt Natuurmonumenten met OBN-gelden jaarlijks enige ha rietlanden af te kunnen plaggen. Uit een experiment van enige jaren geleden bleek dat er in de afgeplagde percelen in bijzondere situaties zelfs soorten van trilveenvegetaties verwacht mogen worden. In de meeste gevallen zijn de botanische potenties echter veel lager.

In totaal zou om het Riet kwalitatief op peil te houden in De Wieden de komende 10 jaar zeker 300 ha in aanmerking komen voor afplaggen. Het is dus al met al een permanente en bovendien kostbare methode.

OVERJARIG RIET

Het jaarlijks gemaaid Riet is van veel minder groot belang voor rietvogels dan het eens in de twee of drie jaar gemaaid Riet of het zelden gemaaid waterriet (zie kader, p. 66). Het areaal "overjarig Riet" is de laatste decennia sterk afgenomen door intensivering van het rietbeheer of door bosvorming.

Sinds ca 1990 is er in De Wieden een intensief beleid om vrij van pacht komende percelen niet meer opnieuw te verpachten maar deze in eigen beheer te nemen en eens per twee of drie jaar te snijden. Het streven is om 20 % van het totale rietland-areaal op deze wijze zelf te beheren. Het spreekt voor zich dat dit hoge kosten met zich meebrengt, daar het op deze wijze beheren van rietland zeer arbeidsintensief is en geen opbrengsten heeft. Gelukkig zijn de resultaten er direct naar. Er is de laatste jaren bijv. weer een sterke toename van het aantal broedende Roerdompen geconstateerd, hetgeen direct samenhangt met het areaal "overjarig Riet".

Helaas is de keerzijde dat een maai-frequentie van minder dan eens per twee jaar op den duur vaak zal leiden tot een afname van de kwaliteit van het Riet, ook als broedgebied voor vogels.

ANDER GRASLANDBEHEER EN NATUUR-ONTWIKKELING

Een eenvoudige methode om meer rietland te verkrijgen is het opheffen van onderbemalingen in bestaand grasland. Rietland kan zich hier snel ontwikkelen, indien in de sloten al veel Riet aanwezig is. Eventueel kan de rietgroei nog versneld worden door de teeltlaag te verwijderen van het grasland. In De Wieden heeft deze ontwikkeling zich daadwerkelijk voorgedaan in de zuidoosthoek van het reservaat. Het betrof hier een aan een zeer waardevol deel van het moeras grenzend blok grasland waar peilverhogingen gewenst waren om daarmee de wegzijging uit het moeras te verminderen. Ook kon zo een verbinding gevormd worden tussen het eigenlijke moeras van De Wieden enerzijds en de Meppelerdieplanden en de Oldematen anderzijds. Het grasland had bovendien geen bijzondere waarden. Na peilverhoging en een iets aangepast beheer trad een sterke uitbreiding van het Riet op vanuit de sloten. Thans is er een zeer gevarieerd landschap aanwezig, met zowel nat grasland, enig hooiland, rietland en brede sloten.

Dit scenario zou mogelijk ook gevolgd kunnen worden bij delen van het grasland dat in het kader van het Gebiedsgerichte beleid in Noordwest-Overijssel nog op de nominatie staat om verworven te worden. De vorming van aanmerkelijke oppervlakten Riet zou hier door de rietsnijders zeer worden gewaardeerd, omdat het ter vervanging kan dienen voor de ondanks alle mogelijke beheermaatregelen toch onomkeerbaar lijkende vermindering van het areaal kwalitatief goed rietland. Wel geldt dat er voor het natuurbehoud juist de meeste behoefte is aan overjarig rietland en ongemaaid waterriet. Dat is juist weer moeilijk inpasbaar in de rietteelt.

De Levende Natuur

Conclusies

Er staan de beheerder verschillende wegen open om de hoeveelheid en de kwaliteit van het Riet met de bijbehorende flora en fauna op peil te houden. Op de langere termijn bezien is het graven van nieuwe trekgraten daarbij de meest kansrijke methode. Helaas is het vormen van nieuwe trekgraten zeer kostbaar, in het bijzonder als de oorspronkelijke toestand bos was. De resultaten zijn echter uitermate positief voor de natuur.

Het streven van Natuurmonumenten is om de komende jaren jaarlijks enkele hectaren nieuw water te maken. Deze methode zal in combinatie met de andere maatregelen toegepast worden.

Literatuur

Piek, H., J.H. van Slogteren & N. van Heijst, 1996.

Herstel van verzuurde hooilanden in De Wieden.

De Levende Natuur 98 (7): 283-288.

Veldkamp, R., 1998. Graven en plaggen in De Wieden. Rapport Bureau Veldkamp, Steenwijk.

Summary

Management of reedland in the nature reserve "De Wieden"

In the wetland reserve "De Wieden" in the north of The Netherlands (fig. 1), reedland is an important part of the landscape and forms a major habitat for rare plants and animals. Most reedland is mown yearly or once in the 2-3 years. It is a stage in the succession from open water to woodland. Without mowing succession from reedland to woodland will happen rapidly. The paper gives an overview of the methods used to preserve a large and varied area of reedland for the future. In the long run, the best option to maintain a large area of reedland is to remove parts of the increasing area of woodland and replace it by open water, in which succession can start again. However, this is a very expensive management tool. Several other options are discussed as well. Most of them are cheaper, but not as promising as making open water again.

Dankwoord

Dank aan J. Boon die in het kader van een stage bij Natuurmonumenten de in tabel 1 voor 1995 genoemde gegevens heeft verzameld, en aan T. Pelsma voor het maken van de figuren.

Y. Löff

Vereniging Natuurmonumenten

Veneweg 228

7946 LS Wanneperveen

dr. B.F. van Tooren & H. Piek

Vereniging Natuurmonumenten

Postbus 9955

1243 ZS 's-Graveland

Natuur in het rietland

Rietland is van groot belang voor diverse soorten broedvogels. Er zijn "rietvogels" die in allerlei soorten rietland broeden, zoals Kleine karekiet (*Acrocephalus scirpaceus*) en Rietgors (*Emberiza schoeniclus*). Er zijn ook soorten die strikt gebonden zijn aan eens in de twee of drie jaar gemaaid "overjarig riet" of aan in het water groeiend en slechts zelden of nooit gemaaid "waterriet". Voorbeelden zijn Bruine kiekendief (*Circus aeruginosus*), Grote karekiet (*Acrocephalus arundinaceus*), de in De Wieden algemene Rietzanger (*A. schoenobaenus*), Snor (*Locustella luscinioides*) en Roerdomp (*Botaurus stellaris*). Dit zijn de broedvogels waar het bij het op vogels gerichte rietlandbeheer vooral om gaat. Jaarlijks gemaaid rietland is ook van toenemend belang voor "weidevogels", zoals Wulp (*Numenius arquata*) en Watersnip (*Gallinago gallinago*). Botanisch zijn diverse stadia in de ontwikkeling van rietland van betekenis:

- Moerasvarenrietland. Het eerste stadium in "begaanbaar" rietland. Moerasvaren (*Thelypteris palustris*), maar ook diverse andere soorten, waaronder ook Rietorchis (*Dactylorhiza majalis* ssp. *praetermissa*), hebben hier een belangrijk aandeel in de vegetatie. Bij een

maai-beheer gaat dit over in het volgende stadium:

- Jong en productief rietland. Bij een zorgvuldig maai-beheer kan dit zeer bloemrijk zijn, met afhankelijk van de waterkwaliteit soorten die we ook in dotterbloem-hooiland of trilveen vinden.
 - Trilveenrietland of trilveen. Het botanisch meest waardevolle stadium.
 - Veenmosrietland. Hier behoort veel rietland toe. Het ontstaat door verzuring van rietland en is zelf botanisch van weinig waarde, ware het niet dat er in eerste instantie vaak nog soorten van de vorige twee fasen aanwezig zijn en het tevens een voorloper kan zijn van veenheide. De productie van Riet is hier zeer gering geworden.
 - Veenheide. Soms kan veenmosrietland zich ontwikkelen tot veenheide, een type rietland dat weliswaar (vrijwel) jaarlijks gemaaid wordt, maar dat een zeer lage rietproductie heeft. Kenmerkend is het voorkomen van een aantal soorten van natte heide en hoogveen.
- Behalve de botanische waarde en de waarde voor broedvogels is rietland ook van grote waarde voor tal van andere organismen.